

Toplumla “Yüzleşme” Yüz Nakli Üzerine Fenomenolojik Bir Çözümleme

Zülküf KARA

Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013 (1-142 s.)

Sosyal bir varlık olarak insan, toplum içerisinde yaşamak mecburiyetindedir. Toplumsal yaşama katılım bedenlerimiz aracılığıyla gerçekleşir. Bedenlerimiz toplumsal kimliğimizi ve kişiliklerimizi yansıtmaları açısından son derece önemlidir. Bedenin fiziksel doğasının çözümlenmesi, sosyal bilimcilere ve bilhassa da sosyologlara önemli ipuçları sağlar. Canlı beden çevreyi algılama ve yorumlamada temel aracımız olduğundan kültürün ve toplumsal yapının kodlarını içerir.

1980 sonrası dönemde post-yapısalcı kuramcıların Kartezyen düşünce geleneğini yoğun bir şekilde eleştiriye tabi tutmaları bedene ve beden sosyolojisine olan ilgiyi arttırsa da henüz yeterli düzeyde bir beden teorisine sahip olduğumuz söylenemez. Zülküf Kara'nın bu çalışması hem alana yönelik teorik bakış açısını belli bir zemine oturtması hem de kuramsal verilerin alan araştırmasıyla test edilmesine imkân vermesi açısından ülkemizde bir ilk olma özelliği taşımaktadır.

Hastalık olgusuna fenomenolojik bir perspektiften bakmak, gündelik hayatta hastalığın nasıl inşa edildiğini kavramaya yönelik önemli ipuçları sağlar. Kara, son yıllarda Türkiye'de gerçekleştirilen yüz nakli

örnekleri üzerinden sosyolojinin sınırlarını genişleterek bir beden fenomenolojisi okuması yapmıştır. Hem hastalar hem de doktorlarla yüz yüze görüşmeler yapmak suretiyle teorisini-pratikte güçlendirme yoluna giden yazar interdisipliner bakış açısıyla beden sosyolojisinin sınırlarını genişletme adına araştırmasını şu sorular üzerine inşa etmiştir:

Kartezyen felsefi anlayışın tersine acaba biyolojik beden bilinç sahibi olabilir mi?

Biyolojik bedenin bilinçli hali, bedeni fenomenolojik düzeyde ele almayı olanaklı kılar mı?

Eğer böyle bir bilinç söz konusu ise canlı beden, hastalık hali durumunda maruz kaldığı toplumsal gözetleme biçimleriyle nasıl başa çıkmaktadır?

Sosyal ve kültürel çevre, hastalıklı bedenden nasıl bir hastarölü beklemektedir?

Nakille birlikte toplumla yüzleşme imkânı bulan kişinin öznel bedensel deneyimleri, bireysel ve toplumsal kimliğinde ne tür değişikliklere sebep olmaktadır?

Bu değişiklikler çerçevesinde yüz nakliyle transfer edilen yalnızca doku nakli midir yoksa kimlik parçacıkları da nakil edilmekte midir? (2013: 13-15).

Beden, iki açıdan fenomenolojiye konu olmaktadır. Bunlardan birincisi canlı beden, ikincisi ise bilinçli bedendir. Fenomenologlar subjektif bedenle objektif bedeni birbirinden ayırmaktadırlar ki bu, bilincimizle deneyimlerimiz arasındaki ayırmadan beslenir. Göz önemli bir disiplin aracıdır. Toplumsal hayatta başkalarının bakışları üzerinden “gözüne alınan” beden, zaman içerisinde objektif bedene dönüşerek nesneleştiğinden, kişinin dünyasını merkezileştirmektedir. Bu etkileşimde yüz, başkalarının eğreti bakışları altında çıplak ve korumasızdır. Özellikle, bedensel şekil bozukluklarının görünür olduğu bireylerde bu durum, utanma ve suçluluk üzerinden kendisini dışa vurmaktadır. Mesela; yüz nakli gerçekleştirilen hastaların ifadeleriyle söyleyecek olursak;

“Bakışlardan kaçmak mümkün değil. Sürekli yüzünüzü çevirmek zorunda kalıyorsunuz. O zamanda kendimden kaçıyor hissine kapılıyordum. Bakışlar çoğu zaman acımasız ve aşağılayıcıydı. Kendimi kullanılmış gibi hissediyordum. İnsanlar bana bakarak kendi yüzlerine şükrediyorlardı” (Cengiz Gül, 49).

“Hayatım boyunca hiçbir çocuğu öpemedim. Bu içimde ukde olarak kaldı. Otobüste, durakta, yolda herkes bana ters ters bakıyordu. Kimseye belli etmiyordum ama için için ağlıyordum. Acılarımı hep içime attım” (Turan Çolak, 50).

“Artık bakışlarımı başka yöne çevirmekten yorulmuştum. Çünkü herkes bana bakıyordu dışarıya çıktığımda. Sürekli suçlu gibi hissetmeme neden oluyordu bu bakışlar. Benim bir hatam yoktu. Yalnızca yüzüm yanmıştı. Bilmiyorum belki de onlar da haklı, ben olsam ben de bakardı yüzü bu şekilde yanmış birine. Fakat bakışlar ne zaman bitecek diye bekliyor insan” (Cengiz Gül, 50).

Utanmak, kişinin kendisini başkasının gözüyle görmesidir. Utanç; açığa vurma ve reddetme şeklinde ortaya çıktığından bunun yoğun olarak hissedildiği beden türü dismorfik (çirkin) bedendir. Kişi, toplumun kendisini hapsedmiş olduğu fasit dairenin dışına utanç verici durumdan kurtulmayla çıkacağına inanmaktadır. Aksi takdirde dismorfik utanç, ritmik olarak kişinin hem kendisi hem de başkaları tarafından benlik saygısı bağlamında kendisini yeniden üretmektedir. Diğer bir ifadeyle kişi, başkalarının yıkıcı ve keskin bakışlarının baskısını kendi üzerinde hissederek onlar tarafından boğulmaktadır.

“Hiç bu kadar aşağılandığımı hissetmemiştim. Bir türlü bakışlardan kurtulamıyordum. Herkes bana öcü muamelesi yapıyordu. Sürekli utanç içinde olduğum için insanlara karşı saygımı kaybetmişim” (Cengiz Gül, 57).

Tıbbi açıdan hastalık, bedene ait fonksiyon bozukluğuna indirgendiğinden nesnel bir tanıya karşılık gelir. Medikal tanı belli işaret ve semptomlarla kendini gösteren patolojik anormalliğe karşılık geldiğinden tıp; hastayı değil hastalığı tedavi etmeye odaklanır. Hastalık olgusuna sosyolojik yaklaşımdaki hâkim görüş ise, hasta olmanın organizmanın biyokimyasal işleyişindeki bozukluktan ziyade toplumsal ilişkiler durumuna göndermede bulunur. Sosyolojik açıdan hastalık, sosyal sistem içinde ferdin yerine getirmekle yükümlü olduğu rolleri oynama yeteneğini azaltan bir durumdur (Kara, 2013: 65-66). Buradaki eşik, doktorun hastalığı onaylamasıdır. Hastalık, doktor tarafından onaylandığında ve kişi tarafından da rahatsızlık olarak kabullenildiğinde yeni bir kimlik edinme de gerçekleşmiş olmaktadır. Kronik hastalıklarla kimlik-kişilik ilişkisi sosyal inşa sürecinde gerçekleşmektedir. Bu hastalıklara bağlı olarak bedenlerimiz değiştiği gibi bedensel deneyimlerimiz, duygularımız ve davranışlarımız da değişmektedir. Mesela; hastalık, bireyin sosyal rollerini sürdürmesine engel olduğunda sosyal dışlanmaya kapı aralamakta; dışlanma ise hastalığın etkisini ikiye katlanmaktadır (Kara, 2013: 69-71).

Kara, bu noktadan itibaren araştırmasında, “hastalıkların benlik ve kişiliği nasıl ayraç içine aldığı ve söz konusu kişilik ve benliğin bu süreçte kendilerini nasıl yeniden kurdukları üzerine” odaklanmaktadır (2013: 72). Benlik ve kişiliğin günlük hastalık deneyiminin temel yönlerini oluşturduğu varsayımından hareketle, hastalığın başlamasıyla bedensel işleyişin değiştiğini ve aynı zamanda benlik kavramıyla kişilik kavramının yer değiştirdiğini ileri sürmektedir.

Toplumla yüzleşirken yüz, kimliğimizi tanımlamada önemli bir etkidir. İletişimimizin büyük bir kısmı yüzün sözsüz olan kısmıyla gerçekteştiğinden diğer organlarla mukayese edildiğinde yüzün temsil gücü kıyaslanamayacak kadar yüksektir. Kara, yüzün, sadece hissettiklerimizi yansıtmaları bakımından değil aynı zamanda anatomik çeşitliliği içermesi açısından da önemli olduğuna işaret etmektedir. Yüz, üç nedenden dolayı kişisel kimliği yansıtmaktadır. İlk olarak, bedeninin karmaşık şemasını yansıtmaları bakımından yüz, aynı zamanda toplumsal karşılaşma alanını oluşturur. İkinci olarak, estetik sunumumuzun çoğu yüzde temsil edilir. Üçüncü olarak insanlar arasında iletişimi temelde mümkün kılan yine yüzdür (2013: 76-77). Yüz nakli genel organ nakillerine göre eşsiz bir deneyimdir. Yüzde meydana gelebilecek herhangi bir deformasyon kişinin bütün hayatını etkileyebilmesine imkân vermesi açısından son derece önemlidir.

Kalp nakliyle ilgili çalışmalar 1960’lı yıllara dayansa da yüz nakliyle ilgili ilk çalışmalar 2000’li yılların başlarına rastlamaktadır. Ülkemizde; Cengiz Gül’e, Uğur Acar’a ve Turan Çolak’a uygulanan biyolojik doku transferleri tam yüz nakillerine ilk örneklerdir. Hatice Nergiz’e ise kısmi yüz nakli uygulanmıştır. Genel olarak yüz nakillerinde doku naklinin ilkesel bilgisi ve immünolojik yönleri göz önünde bulundurulmaktadır. Burada temel amaç, rekonstrüktif cerrahi metotlarına rağmen estetik ve fonksiyonel olarak istenilen düzeyde başarı sağlanamamış hastaya, normale en yakın sonucu elde etmektir. İmmünolojik yönlerden kasıt, herhangi bir organ ya da allogreft dokunun, bağışçının dokularına karşı verdiği bağışıklık tepkisi üzerine kuruludur. Tepkinin büyüklüğu, nakledilen organa, alıcını doku uyumluluk hassasiyetine ya da dokuya göre değişiklik göstermektedir (Kara, 2013: 82-83).

Tıbbi açıdan büyük bir başarı olarak sunulan bu operasyonların göz ardı edilen bazı yönleri vardır. Mesela, nakil yaptıran hastalar işleminin

gerçekleştirilmesinden sonra doku yetmezliği veya doku reddini önlemek amacıyla ömür boyu immünsüpresif tedavi görmek zorundadırlar. Meselenin bu boyutu pek ön plana çıkartılmamakta ve kamuoyundan gizlenmektedir. Tıbben ölü olarak kabul edilen bir bedene ait herhangi bir organı başka bir bedende canlı tutabilmek ancak tıp bilimiyle mümkün olacağından, canlı bedenin vereceği tepkiyi de bastırmak yine tıp bilimine düşmektedir (Kara, 2013: 83).

Nakil yapılan/yaptıran hastaların ömür boyu ilaç kullanması gibi bir durum söz konusudur. Hem doktorlar hem de hastalar bu konuyla ilgili ciddi risklere vurgu yapmaktadırlar. Mesela; Estetik Cerrahi Uzmanı Doç. Dr. Naci Karaoğlan'a göre;

"Yüz nakli yapılmış bir kişide ameliyat sonrası yeni yüzün nasıl bir emosyonel ve psikolojik yansımalar ortaya çıkaracağını bilmiyoruz. Biz estetik ve plastik cerrahlar günümüzde bilimin bize sunduğu cerrahi ve cerrahi olmayan yöntemlerle kişilerin isteklerine yönelik, yüze değişik şekillerde müdahale etmekteyiz. Bu kişiler yüzlerinde kendi istekleri doğrultusunda yapılan estetik operasyona bağlı değişiklikleri bile ilk aşamada kolay tolere edemezken, tüm yüzün tamamen değiştirilmiş olmasını nasıl tolere edeceklerdir bilmiyoruz. Yüz naklinde cerrahi ve tekniksel sorunların kolay aşılabileceği gözükürken, ömür boyu immünsüpresyona ihtiyacın veya bu ilaçlara bağlı yan etkilerin yok edilememesi, günümüz için bir ciddi engel olarak önümüzde durmaktadır. Bu sorun aşılsa bile etik, psikolojik, hukuksal ve sosyal konularda bir takım yeni sorunların ortaya çıkabileceğini şimdiden düşünmeliyiz (Kara, 2013: 110).

Hasta, Cengiz Gül'e göre ise;

"ömür boyu ilaç kullanacaksın dedi doktor... enfeksiyon riski var... böbrek yetmezliği... kalp yetmezliği... başka hastalıklar... böbrek ya da karaciğer naklinden farkı yok dedi doktor" (Cengiz Gül, 86).

"Her gün ilaç alıyorum. Hapları yani, bağışıklık sistemini bastırmak için. Beden sürekli tepki veriyor. Bedenim her şeye karşı savaşıyor. Yüz dışarıdan geldiği için herhalde bedenim sürekli savaş halinde. Ben kabullensem dahi bedenim bir ömür boyu tepki verecek. Ben ve bedenim sürekli rekabet halindeyiz anlayacağınız" (Cengiz Gül, 101).

Nakil yapılan hastaların ifadelerinden anlaşıldığına göre kişinin herhangi bir şekilde yüz görüntüsünün deforme olması kimlik bunalımına neden olmaktadır. Başka birinin yüzünü alarak bunu telafi etmeye çalışmak, sorunu çözmek yerine kimliğin karmaşık sorunlarını daha da arttırmaktadır. Yüz, beyin, bilinç, kimlik ve kişilik arasındaki karmaşık ve bir o kadar da uyumlu ilişki, yüzdeki olası deformasyonla

bozulmaktadır. Biyolojik uyumun bozulması toplumsal ve psikolojik uyumsuzluğu da tetiklemektedir. Biyolojik dokudan toplumsal dokuya geçişte pek çok araştırmacı, kalp ve karaciğer nakillerinin yaşam standartlarını düzelttiğine dair gelişmeleri rapor etmekle birlikte; organ nakillerinin beraberinde getirdiği stresini ve ona eşlik eden psiko-sosyal sorunlara da dikkat çekmişlerdir. Kısaca belirtmek gerekirse; nakledilen organın canlılığına dair korkular, olası reddedilme sonrasındaki korku, immünsupresif ilaçların, malignite ve enfeksiyonu içeren yan etkilerine ilişkin endişeler, naklin, mevcut beden imajı ve kimlik duygusu içerisinde bütünleşmesi/bütünleşmemesi, nakledilen organı alma deneyimine karşı, bağışçı ve bağışçının ailesiyle ilişkili minnettarlık duygularını içeren duygusal tepkiler, bunlar arasında sayılabilir (Kara, 2013: 85-86).

Kara, çalışmasında “Yüz nakli mi kimlik transferi mi?” sorusunu sormaktadır. Bu sorunun cevabını ararken çoğu zaman bilinçli bir tercih olarak bu tartışmalardan uzak durulduğunu belirtmekte ve bunu “hem bu nakil türünün çok yeni olması hem de tıbbi bir başarının etik tartışmalarla gölgelenmesinin önüne geçilmek gibi nedenler”e bağlamaktadır (2013: 92). Bu süreç, bir yandan doktorla hasta arasındaki mesafeyi arttırarak doktorun otoritesini tanrısalılık konumuna yükseltirken diğer taraftan operasyonların etik boyutunun toplumsal baskı üzerinden örtülmesine yol açmaktadır.

“Günümüzde ideal ve estetik beden anlayışı o kadar yaygınlaşmıştır ki, örneğin deforme olmuş bir yüzle karşılaşmak ya da fiziksel engelli biriyle karşı karşıya gelmek fenomenolojik olarak kişi ile gördüğü şey arasında derin toplumsal ve bireysel mesafe yaratmaktadır... ideal beden imgesi dışında deforme olmuş bir bedenin gündelik gerçekliği akla o kadar aykırı gelir ki, ilk tepki çoğunlukla göz yanılması veya ucube izlenimi yaratan hileyi aramaktır... Acaba doğru mu gördüm.” Kara (2013: 97-99). Dismorfik beden imajıyla yaşamak zorunda olan bireyler, toplumsal baskıdan kurtulmak ve toplumdan onay almak için kendilerini yüzlerini değiştirmeyi zorlamaktadırlar.

Kara, yüz naklinin kişinin bireysel ve toplumsal kimliğine olan etkilerinin iki şekilde olabileceğini ileri sürmektedir. Bunlar; kimliğin yüzü kabul etme ve yüzün kimliği kabul etme süreçleridir. Kişisel kimlik açısından canlı beden kimliğin merkezi bir parçasını teşkil eder. Be-

den zihnin bir nesnesi olmaktan çok özün bir parçasıdır. Bundan dolayı aslında her bir organ kişiliğimizin bir tarafını ele vermektedir. Organ nakledilen kişiler yalnızca psikolojik bir tecrübe yaşamazlar, aynı zamanda başka birinin özünden canlı beden parçası taşıdıkları tecrübesini de yaşarlar. Antropolog Lock Margaret'ın ifadesiyle söyleyecek olursak, "organlar karşdakine biyolojik beden parçalarından çok "kişilik parçacıkları" taşırlar. Organ nakli yapılan çoğu hastalar, organını taşıdıkları donörün cinsiyeti, etnik kimliği, deri rengi, kişisel ve sosyal statüsüyle ilgili olarak endişe yaşamaktadırlar" (Kara, 2013: 100-102).

Kara'ya göre, "Modern Ölünün Kalbi Atmaya Devam Ediyor" etmektedir. Organ nakilleri tıbbî otoritelerin onayıyla, beyin ölümü gerçekleşmiş donörün canlı organlarının alınmasıyla gerçekleşmektedir. Araştırmacı burada üç noktaya dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi, beyin ölümü gerçekleşmiş birinin tıbben ölü olarak kabul edilip yüzünün alınması, ikincisi, ömür boyu ilaç kullanmak ve bunun getirdiği sağlık sorunları ve üçüncüsü de etik tartışmalardır. Kara, bu çalışmasında çok önemli bir şeyi tartışmaya açmaktadır ki, bu onun çalışmasının en özgün yönünü oluşturmaktadır. Ona göre; "Tıbbın, biyolojik beden üzerindeki otoritesiyle birlikte bir canlının ölü ya da diri olduğuna artık doktorlar karar vermektedirler. Ölümün tıbbileştirilmesi olarak da adlandırabileceğimiz bu yaklaşım beyin ölümü tanısıyla gerçekleşen ve organ naklini mümkün kılan bir tanımlama olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern dönemle birlikte ölme tanısının da değiştiğini söyleyebiliriz. Geleneksel dönemlerde bir insanın kalbinin durması onun öldüğünü gösterirken, bugün artık kalbin durması bir insanın ölmüş olduğu anlamına gelmemektedir. Ölçü, kalp atışları değil, beyin fonksiyonlarıdır. Eğer bir insanda bütün beyinsel fonksiyonlar durmuşsa, o bir ceset değil ama ölüdür. Modern dönemin ölüsünün kalbi çarpmaya devam etmektedir (2013: 105-106).

Modern dönemde doktorlar, ölümün ve hastalığın kontrolünü din adamlarından ve diğer insanlardan alarak bu alanda tek otorite olduklarından, tamamen tıbbi bir bakış açısıyla hareket etmektedirler. Yüz nakli operasyonları, tıp tarihi açısından eşsiz bir başarı olarak kabul edilse de bunun arkasında seküler bir bakış açısının olduğu görülmektedir. Mesela; Dr. Serdar Nazif Nasır'a göre, "işin dinsel ya da felsefi yönünü düşünsem bu ameliyatı yapmam zorlaşır. Ben cerrah olarak bunları düşünmemeye çalışıyorum ve işimi yapıyorum." (2013: 111).

Diyanet İşleri Başkanlığının verdiği fetva da doktorların bu tutumunu desteklemektedir. Fetvaya göre; “Yüz nakli tedavi amaçlı estetik cerrahi bir işlemdir; organ nakli gibi değerlendirilebilir. Ancak donörün velisinin izni şart. Bağışlanan yüz için de ücret talep edilmemeli. Yüz nakli uygulaması, esas itibarıyla tedavi amaçlı bir estetik cerrahi işlemdir. Ancak yüz, müstakil bir organ olmamakla birlikte başın bir cüzü olması dolayısıyla organ hükmüne tabi kılınabilir. Bu sebeple, organ nakli hükümlerinin yüz için de geçerli olması gerekir (Habertürk Akt. Kara, 2013: 112).

Estetik cerrahi uzmanı, Doç. Dr. Naci Karaoğlan; “mevcut defekt aslında günümüzde kullanılan plastik cerrahi yöntemlerle onarılacak boyutta iken böyle komplike ve risklerle dolu bir yolun seçilmiş olmasını tartışmaya açmaktadır. Bu naklin etik olarak suçlanan diğer tarafı, naklin kişinin hayatının kurtarılmasına yönelik değil, kişinin görüntüsünün düzeltilmesine yönelik olmasıdır” (Kara, 2013: 110).

“Modern zamanlarda zaten herhangi bir dini kurumun tıbbın otoritesine karşı bir görüş bildirmesi “bilimsel olarak” kabul görmeyeceğinden, bu bilim dalının gerçekleştirdiği doku transferlerinin bir kimlik transferini de doğurabileceği pek akla gelmemektedir. İnsan sağlığı ön plan çıkartılarak bedenin organizma olarak yaşaması tercih edilir. Bedenin bilinç sahibi olduğuna dair kanaat ruh-beden ayrımı kabulünden hareketle gözlerden uzak tutul”maktadır (Kara, 2013: 112). Nakil yapılan kişiler üzerinde yürütülen araştırmalara göre transfer edilen organın türüne göre bireyin kimliği de değişmektedir. Mesela, The Sun Gazetesi’nin haberine göre;

Hastalar nakil sonrasında, “Artık daha hassasım”, “Yemek yapmayı öğrendim”, “Başkasının bir parçasını bedenimde taşımış olmaktan dolayı kendimi gururlu hissediyorum” gibi düşüncelere sahip olduklarını anlattı. Karaciğer nakli yapılan Simon Cooper (29), operasyon sonrasında küfür etmeye başladığını söyledi. Kalp nakli yapılan Shaun Bird (52) ise operasyon sonrasında yemek yapmaya karşı bir ilgisinin olduğunu belirtti. ABD’li Sonny Graham nakil sonrasında en ilginç değişimi yaşayanlardan. İntihar eden birinin kalbinin nakledildiği Graham da intihar etti. Böbrek nakli yapılan Henry Kimbell (26) da operasyon sonrasında sevmemesine rağmen bira içmeye başladığını söyledi (Akt. Kara, 2013: 104-105).

Modern toplumda dinin, diğer pek çok alanda olduğu gibi beden alanından da tıp lehine çekilmesi ya da dışlanması söylem gücünü za-

yıflatmaktadır. Söylem gücü zayıflayan/zayıflatılan bir din güçlü bir meşruiyet algısı oluşturamamaktadır. Böyle bir ortamda meşruiyet krizinin tetiklemiş olduğu toplumsal baskıdan kurtulmak isteyen birey, toplumun zorlamasıyla dismorfik beden biçimini değiştirmeye yönelmektedir ki bu onu, ömür boyu ilaç kullanmak gibi kısır bir döngünün içine çekmektedir. Dinsel söylemin beden üzerinden ziyade toplum üzerinden bir okuma yapması “varoluşsal” açıdan daha kabul edilebilir çözümleri beraberinde getirebilir.

Yrd. Doç. Dr. Musa Öztürk

Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

mmusaozturkk@gmail.com

